

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 3. SZÁM.

NAGY GYULA L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

HÓMAN BÁLINT

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931 MÁRCIUS 23-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1931.



M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1931. évi 174A.

Tasnádi Nagy Gyula emlékezete.

Irta: **Hóman Bálint** r. tag.

Tekintetes Akadémia!

Régi idők literátus hagyományaiban gyökerező akadémiai szokásaink közt legszebb és legfelelőbb az elhúnyt tagtársak érdemeit méltató emlékbeszédek intézménye. Az emlékbeszéd a jelen hódolata a tisztességes múlt előtt, az utódok zászlóhajtása a tudományban előttük járó nemzedék előtt, nyilvános elismerése az elődök munkásságának. Az emlékbeszéd történeti méltatása régi s gyakorta már túlhaladott irányok, elméletek és eredmények abszolút fejlődésbeli értékének, elvi hitvallás a folyamatos fejlődés, a folytonos tudományos haladás nagy gondolata mellett. Mint tudományos feladat próbaköve az altruizmusig emelkedő objektivitásnak s ezért kétségtelenül a legszebbek közé tartozik. De nehézségei is igen nagyok. Az objektivitás érvényesítésének nagy akadálya a történeti távlat hiánya s — ha a méltatott és méltató más-más nemzedék tagjai — a tudományos felfogásukban és világszemléletükben mutatkozó különbség, sőt ellentét. A kortárs nehezen szabadul a baráti visszaemlékezések érzelmes frazeológiájától és az öngazolásra kínálkozó alkalom csábításától. Az ifjabb generáció emberét viszont a méltatottétól eltérő felfogása gyakorta száraz lexikális adatfelsorolásra és obligát dicséretes alkalmazására csábítja. Mindkét hibának forrása ugyanaz a metodikai tévedés: hogyha t. i. a tudós pályáját méltatva csak mellékesen foglalkozunk egyéni életével, hogyha szétválasztjuk a tudóst az embertől s amarról szólva — a szakszerűség és tárgyilagosság helytelen értelmezésével — elhanyagoljuk a tudományos egyéniség kialakításában oly nagy mérték-

ben részes emberi sajátosságok vizsgálatát és méltatását, holott a tudós életének és tudományos munkájának értékelésénél az emberi tulajdonságok, egyéni jellemvonások, lelki sajátosságok ismeretének éppoly fontos szerepe van, mint az írók, művészek, államférfiak s általában minden történeti személy jellemzésénél. Az emlékbeszédben éppen e sajátosságoknak, az egyén lelkiségének színeivel kell élénkítenünk, az egész ember jellemzésével kell eloszlattunk a tudós pálya szürkeségét. Nem a tudósról, hanem a tudományos pályán működő emberről kell képet rajzolnunk.

E tétel igazsága hatalmas erővel ragadja meg lelkünket tasnádi Nagy Gyula tagtársunk tiszteletreméltó emlékét idézve. Hiszen az ő egyhangúnak tetsző tudományos és hivatali pályáját szemlélve, hiába keressük a megszire látszó, élénk színeket, a meteorként szökellő pályák fényes ragyogását, de emberi tulajdonait mérlegelve és lelke mélyébe tekintve, mindazt a színt és ragyogást megtaláljuk, ami az igaz ember s a hivatott tudós életét széppé, emlékét tiszteletkeltővé, életmunkáját harmonikussá és befejezetté teszi.

*

Tasnádi Nagy Gyula jómódu köznemes családok sarja volt. Szüleinek egyenesági ősei — Mészáros Nagy János tasnádi hajdú-vitéz és Ujházy Ábrahám rozsnyóbányai gazdag polgár — a XVII. század első évtizedének végén, szinte pontosan egyidőben jutottak címeres nemesi levélhez. Bocskay hajdúját Báthory Gábor fejedelem, a bányaváros szenátorát II. Mátyás király emelte nemesi rangra. A következő két évszázadban a hajdú-vitéz ivadéka — a tasnádi Nagyok — Szabolcs és Zemplén vármegyékben kis birtokukon gazdálkodtak, városi tisztviselők — városgazdák, városi jegyzők — és kálvinista papok lettek. A polgárcsaládból eredt rozsnyóbányai és budaméri Ujházyak nemes létükre is városuk polgárai maradtak, tanácsurakként vettek részt annak igazgatásában, de később nagyobb fekvéseket szereztek és előkelő megyei nemesi családokkal — a Radvánszkyakkal, Spielenbergekk-

kel, lubóczi Pulszkyakkal, Benyovszkyakkal, Szakmáryakkal — házasodván össze, Gömörmegeye legtekintélyesebb birtokos nemességének körébe emelkedtek, a vármegyei életben is szerephez jutottak, szűkebb hazájuk határain túl pedig fegyverrel kezükben szolgálták királyukat. A két család a XVIII. század végén sodródott egymás közelébe, mikor Pelsőc városa tasnádi Nagy Gedeont jegyzőjévé választotta s ez ősi pátriáját odahagyva, Gömörbe költözött és ott első feleségének — Zsolnay Sárának — halála után a gömöri előkelő családok egyikének leányát, zabari Szontagh Juliát vette nőül. Károly fiuk anyai rokonsága révén már teljes polgárjogot nyert Gömörmegeye nemesi társaságában. Megyei pályára lépett s előbb a vármegye főjegyzője, majd az 1843—1844. évi cikluson annak országgyűlési követe lett. Ugyanez időtájt vette nőül első feleségének — Gömör Kamillának — halála után Ujházy László és Várady-Szakmáry Terézia leányát, ki anyja révén a lengyel szabadságért fogságot szenvedett, majd Madagaskár szigetén francia gyarmatot alapító s a benszülöttek által királlyá választott gróf Benyovszky Mórícnak unokája volt. Tasnádi Nagy Károly és Ujházy Paulina házasságából négy gyermek született, kik közül két leány és egy fiú, a gömörmegeyi Harkácson 1849. június 23-án napvilágot látott Gyula, maradt életben.

A szabadságharc idején Ujházy László és Nagy Károly, após és vő, együtt siettek a nemzeti ügy szolgálatára, de a politikában nem jártak egy úton. Mindketten a 40-es évek liberális ellenzékének táborába tartoztak, de vérmérsékletükhöz képest más-más pártáryalathoz csatlakoztak. Ujházy Kossuth Lajosnak volt törhetetlen híve. Szélső baloldali meggyőződése és szenvedélyes modora a Lovassy-ügyben Sáros vármegye közgyűlésén mondott beszéde miatt már 1837-ben felségsértési perbe keverte. 1848-ban Sáros vármegye főispánjaként éles összeütközésbe került a megye konzervatív nemességével. A debreceni országgyűlésen Kossuth mindinkább balra hajló politikájának lett egyik lehangosabb szószólójává. A főrendiház az ő javaslatára alakult át felsőházzá s az ő indítvá-

nyára tette magáévá az alsóház trónfosztó határozatát. A következő hónapokban kormánybiztosként működött a felvidéken és saját költségén önálló szabadcsapatot is szervezett. A világosi fegyverletétel híre Komáromban érte s a vár kapitulációja alkalmával ő is hozzájutott a védősereg részére kikötött menlevélhez, de nem élt vele. Kossuth példájára külföldre bujdosott, Amerikában talált új hazára. Másfél évtizeden át elhunyt felesége emlékére Sírmezőnek elnevezett farmján gazdálkodott. Az olasz-porosz-osztrák konfliktus hírére azonban az Egyesült Államok ankonai konzuljaként Itáliába ment s ott tevékeny részt vett a magyar légió megszervezésében és a Habsburg-uralom megdöntésére irányuló mozgalom előkészítésében. Königrätz után visszatért Amerikába s ott a kiegyezés hírének elkeseredve, 1867-ben önkézevel vetett véget életének. Kossuth Lajos szerint »a honvagy vett rajta erőt«, de az egykor javaslatára elfogadott függetlenségi nyilatkozat konzekvenciáit levonva, nem volt képes újra Habsburg-alattvalóvá lenni. »Nem akart — mondja Kossuth — a honvagy kínjaitól lelkiismerete tisztaságának árán szabadulni. Nem ment haza. De nem bírt honvágyával tovább küzdeni. Főbe-lötte magát.« Tasnádi Nagy Károly nem osztotta tragikus sorsú apósa szélsőséges felfogását. Kossuth helyett már a 40-es években is Deák Ferencet vallotta vezérének s az első felelős kormány megalakulásakor az igazságügyminiszteriumban mellette vállalt osztályfőnöki állást. Mikor pedig Debrecenben a szélsőségek kerekedtek felül, az igazságszolgáltatás terén talált vérmérsékletének és jogérzékének megfelelő hivatáskört. Kossuth kormánya őt állította elnökül a rögtönítélő forradalmi törvényszékekkel szemben a legális és szakszerű bíráskodás elvét képviselő új országos főtörvényszék — a királyi táblának megfelelő másodfokú bíróság — élére. A szabadságharc bukása után a nemzet nagy többségével együtt ő is a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett. Birtokára vonult vissza s 1860-ban bekövetkezett haláláig a gazdálkodásnak és gyermekei nevelésének élt. Kisfia az elemi tanulmányokat s a

két első latin oszfályt is odahaza, édesapja gondos irányítása mellett végezte.

Tasnádi Nagy Gyula tizenkettedik évében járt, mikor apja meghalt. A komorságig zárkózott, puritánjellemű és fegyelmezett modorú apa egyénisége és oktatásai mégis kitörülhetetlen nyomokat véstek lelkébe. Anyai őseitől — ifjonti verseinek tanúsága szerint — érzelmes szívet, lírai hajlamokat, merészebb vágyakat is örökölt, de egyéniségének főjellemvonásává — az apát és anyai nagyapát egyaránt jellemző szilárd karakter mellett — apja hatása alatt mégis a szigorú zárkózottság és erős igazságérzet, a fellengős vágyakat, merész ambíciókat, művészi hajlamot fékező önkritika és a szenvedélyeket mérséklő önfegyelem lettek. De nemcsak kedélye és karaktere alakult édesapja hatása alatt. Világnézetének és politikai felfogásának kialakításában is döntő része volt apja tanításainak és a környezetében szerzett gyermekkori benyomásoknak. Ezekben a tanításokban és benyomásokban gyökerezett a régi kálvinista prédikátorok buzgalmára emlékeztető mély és benső vallásossága, hivalkodás nélküli komoly hazafisága, a nemzeti hagyományok és törvények feltétlen tiszteletén alapuló, konzervativizmus felé hajló eszmei liberalizmusa, tisztult jogérzéke és merőben etikus életfelfogása. A későbbi nevelés, a számkivetett apa szomorú sorsán és a nagyrahitott férj pályájának derékbaszakadásán kesergő anya intelmei, az iskolai oktatás és az elnyomatás éveiben végigélt serdülő kor tapasztalatai legfeljebb simítottak, de nem változtattak az édesapa művén, kinek kemény veretű és tiszteletreméltó egyéniségét fiáé — kissé lágyabb, melegebb, passzívabb színezettel bár — híven tükrözte vissza. Még pályaválasztásában is fel tudjuk ismerni apja szellemének irányító befolyását.

A régi nemes urak, gazdák, katonák, jogászok, politikusok ivadéka felserdülvén, tudományos pályára lépett. Miután középiskolai tanulmányait a rimaszombati és budapesti református gimnáziumokban eminenter elvégezte, 1867-ben a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be s a történelem tanulmányozására szentelte

magát. Mi volt az oka e családjában, sőt az egész közép-birtokos nemesi társadalomban szokatlan pályaválasztásnak? Családi hagyományok, odahaza serdülőkorban nyert ösztönzések semmiesetre. Ha fiatal lelkében ott szunnyadtak is papi őseinek, a kistrákosi és bodrogkeresztúri prédikátoroknak csendes búvárló és szemlélődő hajlamai, ezek felébresztésére odahaza ösztönzést nem igen kapott. Családjá körében anyjától és rokonaitól a nemességszerző és vagyongyarapító elődök, a megyei és országos életben szerepvivő, a csatatéren, bírói széken és politikában dicsőséget szerző ősök tetteit hallotta dicsőíteni. Ezek példája nyomán inkább a politikai és katonai pálya, a jogi és gazdasági studiumok iránt kelhetett volna lelkében vonalom.

A politikához azonban nem érzett hivatást. A közszereplés nem volt inyére, elriasztotta attól nagypapjának szomorú sorsa, apja pályájának befejezetlensége s az elvesztett apa és férj életét megkeserítő politikától szükségszerűen irtózó édesanya féltő aggodalma is. Ifjúvá serdülve, meggyőződéses híve lett a zsenge gyermekkorban apjától dicsérni annyiszor hallott Deák Ferenc pártjának, a szabadelvűség eszméit, a 48-as vívmányokat a mérséklet jegyében realizáló kiegyezéssel politikának, de a szülői házban szerzett kiábrándító benyomások, az elnyomatás korának még nagyon is élénk emléke és édesanyja intelmei végleg elvették kedvét a temperamentumának és ízlésének amúgy sem megfelelő aktív politizálástól.

A gazdasági pályát viszont szűknek és egyoldalúnak találta s bár anyja mindenáron gazdát szeretett volna belőle nevelni, vágyai magasabbra törtek. »Bizom Istenemben, van hitem, reményem, hogy a hon sorsában nekem is lesz részem«, így szól édesanyjához első éves egyetemi hallgató korában írt versében, ezzel menti magát előtte, hogy »intő szavára süketen, nem dőlt az eke szarvára«.

Tizenhét éves korában egyik versében a szépírói és katonai pályákért lelkesedik: »kettő van, mivel magyar ember bánni tanuljon: egyik a könnyű toll, másik az éles acél«, de másik verséből azt is megtudjuk, hogy a fegyver-

forgatást nem tekinti élethivatásának, csak a haza veszedelme esetén kíván »vért ontani«. Komolyabban foglalkozott a költészettel. Gyermekei kegyelettel őrzik versfüzetét, melynek darabjai a tizenhatodiktól huszadikig terjedő életéveiben járó ifjúnak lírai ihletettségeről tanuskodnak. Hangban, formában nincs — nem is lehet — bennük eredetiség; mindenestől a korukbeli lírának árjában úsznak, érzelmes német költők szerelmes verseinek, méginkább az akkor széltében-hosszában utánzott Petőfi dalainak hatásáról beszélnek. Kicsendül belőlük a forradalmi Petőfi keményebb húrjának hangja is, mikor a hazáról írva, »testüket drága vérén hízaló, jogbitorló királyi tolvajokról« beszél. Hangon és formán túl azonban van bennük valami, ami az író sajátja, meleg szív és őszinte domesztikális érzés. Ez a családi melegség jellemzi Arany János költészetének hatására valló későbbi próbálkozásait is. Mert élte alkonyán újra megpróbált néhány futamot az ifjúkorban félretett lanton. Ezek az öregkori versek a jószágos és bölcs családfő ellágyulásai kedves halottainak emlékéen s aggódó szeretetének meleg érzelmekről tanuskodó megnyilvánulásai gyermekei iránt, átítatva nemes és mély hazafias érzéssel. Színpadra készülő lányához írt versében például »gonddal aggódva« hívja fel figyelmét a művészi pályára »tövisre«. Félti, »lesz-e ereje tüskés pályáját győzve futni meg?« s mégis küldi:

„menj, menj, ne szegje szárnyadat
kétkedő szó, aggódó gondolat;
hivatásod legyen művészeted,
.
. s majd a színpadon
ékes magyar szó, ha zeng ajkadon
s művészeted tapsot, sikert arat,
hazádra vet neved fénysugarat.“

Mennyi tiszta és meleg érzés, mily öreges báj s a színművészet nemzeti missziójának mily régies és nemes, ma már szinte idegenül ható értékelése nyilvánul meg az egyszerű sorokban!

A verseket Nagy Gyula sohasem hozta nyilvános-

ságra, még legközelebbi hozzátartozóinak sem szívesen mutogatta. Szigorú önkritikával pusztán íróasztalának szánta. Belőlük komoly és hivatásszerű költői készületre következtetnünk nem lehet, csupán érzésvilága tisztaságának és kedélye lírikumának spontán megnyilatkozásait láthatjuk bennük. Ha első verseinek írásakor gondolt is arra, hogy költőként fog egykor babért szerezni, ezek a gyermekes ábrándok önkritikájának szigorú ítélőszéke előtt hamar szétfoszlottak s mikor tizennyolcéves korában anyjához írt versében a »hon sorsának« irányításából kért részt magának, ezt már nem mint költő, hanem mint tudósjelölt tette. Pályaválasztásában mégis döntő erővel befolyásolta ez az ifjúkori költői kísérletezés, illetőleg a benne megnyilvánuló írói hajlam, a versében emlegetett »könnyű toll« forgatásának intenzív vágya. Lírai kedélye, minden nyilvános szerepléstől és hangos küzdelemtől irtózó ízlése, csendes szemlélődésre hajlamos zárkózott természete az irodalom, a könyvek világa felé vonzotta s ha már a szépirodalom terén saját ítélete szerint nem lehetett nagyot alkotnia, szükségképen kellett magát a tudomány művelésére szánnia.

Családja tradíciói a jogtudomány felé vonzották s tudós érdeklődésének jogtörténeti iránya és a jogtörténettel szoros kapcsolatban álló diplomatikához való vonzódása kétségtelenül e hagyományokban gyökerezett. Ha mégsem jogtudóssá lett, hanem historikussá, ebben középiskolai történettanárainak — a lelkes Thaly Kálmánnak s méginkább az oklevélbúvárlat és oklevélkiadás terén példaképként vett Géresi Kálmánnak — volt nagy része. Nem lehet véletlen, hogy az ő tanítványaik közül csupán a kiegyezés évében maturált osztályból négyen — Nagy Gyulán kívül Ballagi Géza, Lánczy Gyula és Beöthy Zsolt — lettek a történelem és irodalomtörténet munkásaivá. E tanárok példaadása, oktatásai és buzdításai igen nagy súllyal estek latba, mikor Nagy Gyula szeretett édesanyja óhajtásával szembeszállva, a történet tanulmányozását választotta élete hivatásául. Bizonyos azonban, hogy a tanári befolyáson túl még valami erősebb tényező is közrejátszott tudós.

pályája történeti irányának kiszabásánál. Ez a tényező a hagyománytiszteletben Deák Ferencsel egyúton járó apa házából magával hozott történeti érzék, a régi nagyok, a nemzeti mult, a történeti és jogfolytonosság rajongó tisztelete volt, ami késő öregkoráig egyik domináló érzése maradt Nagy Gyula lelkének.

*

Az egyetemre beiratkozva, Nagy Gyula voltaképen nem foglalkozást, életpályát, hanem élethivatást választott. Nem tanárnak készült, vagy hivatalnoknak, hanem — egzisztenciáját családi vagyonára alapítva — pusztán tudós-
nak, történetbúvárnak. Az egyetemen nagy szorgalommal hallgatta Kerékgyártó és Somhegyi történelmi, Wenczel jogtörténeti, Toldy irodalomtörténeti, Budenz magyar nyelvészeti, Télfy klasszika-filológiai, Kautz közgazdasági, Horváth Cirill filozófiai és különösen Horváth Árpád oklevéltani előadásait. Ez a leckekönyvben tanítványa kitűnő előmenetelét tanusítva, »hallgatói legjelesbbikének« nevezte. Az abszolutórium megszerzése után Nagy Gyula egy évre Münchenbe ment s az ottani egyetemen egészítette ki történeti és diplomatikai ismereteit, alapos tájékozódást szerezve az akkoriban már teljes kifejléshez jutott modern kutatási és forráskritikai módszerekben. Hazatérve, 1870 szeptemberében volt tanárai, Géresi Kálmán és Thaly Kálmán hívására, Frankl (Fraknói) Vilmos, Nagy Imre, Szabó Károly és mások társaságában részt vett a Magyar Történelmi Társulat vasmegyei kutatókirándulásán s a szombathelyi, csornai, győri és pannonhalmi levéltárakban megkezdte évtizedeken át tartó szorgalmas levéltári búváratait. Egy hónappal később jelent meg a Századokban »A magyar nemzetségekről« írt első tanulmánya.

A tudóstársadalom nagy elismeréssel és rokonszenvvel fogadta a fiatal tudós első próbálkozásait. A »Századok«-at szerkesztő egykori tanára szerint: »a fiatal, de máris szép szakismerettel bíró történetbúvár tudományszeretete, szép képzettsége és szerénységeért közszeretetet nyert«. A fővárosban szép jövő várt az ifjúra, de ő nem keresett hiva-

tali érvényesülést. Édesanyja hívására hazament gazdálkodni ennek zemplénmegyei hazsinai birtokára. Egy évvel utóbb megházasodott. Sárói Szabó Albert jónévű pesti ügyvéd Mária leányát vette nőül, kivel harmincegy évig zavartalanul boldog életet élt. Házasságukból kilenc gyermekük született, de közülük csak hatot nevelhettek fel, három csecsemőkorban halt el. Családjának és a gazdaságnak élve sem szakított azonban Nagy Gyula tudományos törekvéseivel. Ha ideje engedte, feljött a fővárosba, résztvett a Történelmi Társulat munkájában, odahaza is írt, dolgozott s a zemplénmegyei levéltárakban szorgalmasan búvárkodott egészen 1876-ig, mikor édesanyja halála után életpályát kellett változtatnia. A három testvér közt felosztásra kerülő családi birtok ráeső része a rossz gazdasági viszonyok miatt nem lett volna biztos életbázis. Eladta tehát s Budapestre jött, hogy itt tudós hajlamának megfelelő hivatalt keressen. Próbálkozása szerencsével járt. A Magyar Nemzeti Múzeumban Fraknoi Vilmos épp ezidőben kezdte meg az Országos Széchenyi Könyvtár új, levéltári osztályának szervezését s nagy örömmel fogadta szárnyai alá a tudóskörökben már igen jóhírű ifjút, de végleges elhelyezésére mód nem kínálkozván, 1877-ben — alig egy évi múzeumi szolgálat után — kénytelen volt őt az Országos Levéltárnak átengedni. Ez alkalomból kiadott bizonyítványa szerint »Nagy Gyula az oklevél-gyűjtemény rendezésénél kiváló diplomatikai és történelmi jártasságot és lelkiismeretességet tanusított«.

A főbb állami levéltárak egyesítésével Pauler Gyula vezetése alatt 1874-ben felállított Magyar Királyi Országos Levéltár módszeresen képzett fiatal tisztviselőinek érdemes gárdájában tasnádi Nagy Gyula volt korban és rangban a legidősebb, mintegy áthidalója az öregebb és ifjabb nemzedéknek s egyben bölcs mérséklője az intézet életében éppen a korbeli, felfogásbeli és műveltségbeli ellentétek miatt nem egyszer kiélesedett vitáknak és küzdelmeknek. Harminchat évi szolgálatának ideje alatt, amiből 1908-tól 1913-ig, öt évet országos főlevéltárnokként az intézet élén töltött, nagy érdemeket szerzett a levéltári anyag szakszerű

rendezése körül s a tisztviselőtársak és kutatók munkálkodásának előmozdítása által. Hivatalos minőségben vett részt a hiteleshelyi levéltárak feletti felügyeletet rendező és gyakorló bizottság működésében, valamint az idők folyamán idegen betelepülők ajkán idegenre változott régi magyar helynevek visszaállítását célzó hivatalos akcióban is, melynek során sok magyar község régi nevének használatbavételét sikerült keresztülvinnie. Igazgatása idején már aktuálissá vált a kritikát nem tűrő, rossz elhelyezése miatt anyagában és fejlődésében veszélyeztetett Országos Levéltár új elhelyezésének problémája is, de Nagy Gyula előrehaladott kora miatt nem vállalkozhatott az építkezés, új rendezés és teljes újjászervezés előreláthatóan hosszú éveket igénylő munkájának lebonyolítására. Hatvannégy esztendőskorában miniszteri tanácsosi ranggal nyugalomba vonult s a nagy munka kivételét utódjára, Csánki Dezsőre hagyta. Mint az intézet belső életében, itt is az áthidalás, az alkotást előkészítő átmeneti igazgatás hálátlan feladata jutott osztályrészéül. Ily áthidaló szerepet töltött be annyi más kortársával együtt a magyar történettudomány történetében is.

Tasnádi Nagy Gyula ahhoz a kiegyezésutáni historikus nemzedékhez tartozott, mely a mult század derekának történelmi szintézise után analitikus részletmunkával, a levéltári források rendszeres felkutatásával, kritikájával és kiadásával, aprólékos részletkérdések monográfikus feldolgozásával igyekezett történetünk homályos lapjaira fényt deríteni, a szintézisben mutatkozó hiányokat pótolni, a hézagokat kitölteni, a tévedéseket helyreigazítani s ezzel az új összefoglalást előkészíteni. Többi kortársaihoz hasonlóan ő is hamar specializálta magát. Kezdetben az ősi történet problémái izgatták. 1870-ben megjelent első tanulmányában a 108 honfoglaló nemzetség problémáját tette vizsgálat tárgyává. Ha eredményei ma jórésben túlhaladottak is, kezdő létére meglepő világossággal ismerte fel a kérdés lényegét s a nemzetség — *genus, generatio* — fogalmát helyesen határozta meg. Három évvel később »A magyar őstörténethez« címmel Szabó Károly könyvét ismertette

adta tanujelét alapos tájékozottságának. E tárgykörbe vágnak a hetvenes években az Archaeológiai Értesítőben megjelent régészeti cikkei, a Turulról írt kis tanulmánya (Turul, 1888), a Történelmi Tárban és Századokban »Ukkon poharáról« írt megjegyzései és Kohn Sámuel könyvéről írt bírálata (1884), melyben elsőnek utasította vissza a történelmi tudás biztonságával a honfoglaló magyarok állítólagos zsidó rétegének napjainkban újra kísértő, alaptalan hipotézisét. A hetvenes évek első lustrumában zemplénmegyei birtokán gazdálkodva, módja nyílt a vármegye nevezetesebb levéltárainak átkutatására s az ott talált kiaknázatlan források kimeríthetetlen anyagát megismerve, érdeklődése e vármegye multja felé fordult. 1880 és 1882 közt több helyi vonatkozású kisebb cikke jelent meg a Zemplén című lapban, 1888-ban pedig önálló kötetben adta ki »Zemplén vármegye a XVI. században« című művét. E speciális tanulmányok mellett azonban igazi feladatát, hivatását, kiadatlan középkori okleveles anyagunk rendszeres felkutatásában és publikálásában látta.

Munkásságának első tizenöt éve a szakadatlan szorgos bűvárkodás és anyaggyűjtés kora volt. A Magyar Történelmi Társulat évenként rendezett kutatókirándulásain az ország minden részében alkalmá nyílt számos közhatósági, egyházi és családi levéltár anyagát megismernie. Hivataloskodása idején viszont a főváros két nagy oklevél-gyűjteményét, az Országos Levéltárat és a Nemzeti Múzeum levéltárát volt módjában átbúvárolni. A középkori oklevelek ezreinek másolatát vagy kivonatát készítette el s az eredményekből egyet-mást kisebb közleményekben a szakfolyóiratok hasábjain mutatott be. 1872 és 1885 között számos ily adatközlő, forrásismertető cikke jelent meg a Századok, Turul, Történelmi Tár, Magyar Könyvszemle, Figyelő és más lapok hasábjain. A magyar onomasztikon terve kapcsán és az Anjoukori Okmánytár egyik kötetét ismertetve, a forrásközlés módszeréhez szólt hozzá, mintegy előhangul későbbi mintaszerű kiadványaihoz. Kötetekre rúgó oklevél-másolatai egy részét 1879-ben a Magyar Történelmi Társulat megbízásából alsó-szopori Nagy Imre és Deák Farkas

társaságában szerkesztett Hazai Oklevéltárban, más részűket később az ugyancsak Nagy Imre szerkesztette Hazai Okmánytár V—VIII. kötetében s a Zichy-család Okmánytárának V—VI. kötetében tette közzé. 1885-ben a nagy publikációk szerkesztésének korszaka következett el. Nagy Imre és Véghely Dezső felhívására társszerkesztője lett a Zala vármegye megbízásából ezek által kiadott Zalamegyei Oklevéltárnak s ugyanezidőben gróf Sztáray Antaltól is megbízást kapott a család középkori okleveleinek kiadására. A Zalamegyei Oklevéltár első kötete 1886-ban, a második — Nagy Imre betegeskedése miatt voltaképen már Nagy Gyula szerkesztésében — 1890-ben jelent meg. Közben, 1887 és 1889-ben kikerült a sajtó alól életének egyik főműve: a forrásközlés elveit ismertető bevezetéssel, kimerítő jegyzetekkel, pontos mutatókkal felszerelt Sztáray Oklevéltár két hatalmas kötete is. 1891-ben a beteg Nagy Imrének segédkezett Sopron vármegye Oklevéltára második kötetének kiadásánál. E kiadványok elismeréseképpen választotta tasnádi Nagy Gyulát 1892-ben Akadémiánk levelező tagjává, miután a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, az Országos Régészeti és Embertani Társulat s a Protestáns Irodalmi Társaság már régebben választmányi tagjaik közé emelték, a Zemplén-megyei Orvos- és Gyógyszerészegylet pedig tiszteleti tagjává választotta érdemes munkásságáért. Akadémiai székét 1893-ban a középkori közjegyzői intézményről tartott alapos és szakszerű előadással foglalta el. A következő évben a Magyar Történelmi Emlékek elbeszélő kútfőket publikáló sorozatában lipóczi Keczer Ambrus, 1896-ban pedig czegei Vass György és László ismeretlen XVII. századi naplóját adta ki. A millenáris években a Franklin-Társulat új két nyelvű Corpus Juris kiadása (1899) számára fordította le és kommentálta az árpádkori legislatív emlékeket s ugyanekkor adta ki az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című időszakos kiadványban az 1598. évi adólajstromok zempléni vonatkozású adatait (1898—1899), a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében pedig a magyar kamaraigazgatás történetének két XVI. századi emlékét. A nagy pub-

likációk melléktermékeként jelent meg 1889-ben a Somossy-család okleveleit, 1899-ben a nagymihályi levéltárat ismerető közleménye. A nagy kiadványok másfélvéztizedes korszakában — e néhány cikkről nem szólva — nem találkozzunk nevével a folyóiratok lapjain, 1899-ben pedig több mint másfélvéztizedre vége szakadt a kiadói tevékenységnek is.

A Magyar Történelmi Társulat 1899-ben Szilágyi Sándor örökéről rendelkezve, Nagy Gyulát — a Társulat addigi jegyzőjét és régi választmányi tagját — választotta meg a főtitkár és szerkesztő felelősséggel teljes tisztére s ő tíz esztendőn át a legnagyobb odaadással végezte feladatát, nemcsak megóvni, hanem emelni is tudta legelőkelőbb történelmi folyóiratunk színvonalát. E mellett az adminisztratív teendőket is maga látta el gróf Teleki Géza elnök és az ügyvezető-alelnöki tisztséget betöltő egykori tanára, Thaly Kálmán oldalán. A szerkesztés és társulati igazgatáson kívül ezidőtájt egyháza ügyei is sok idejét vették igénybe, melyekkel egyre intenzívebben foglalkozott. 1894-től tagja volt a budapesti református egyház presbiteriumának, nagy része volt az 1686-ban megszűnt budai református egyháznak, mint leányegyháznak életrekeltésében s 1896-ban önálló egyházzrészé fejlesztésében, továbbá a gyermekvédelem ügyét szolgáló Nagypénteki Református Társaság alapításában is. Mindez szükségképen elvonta a kutatómunkától, később pedig a ránehezülő csapások is bénították munkakedvét.

1901-ben meghalt kedvenc gyermeke, Julia, kinek elvesztése fölött még tizenkét év múltán írt versében is a friss fájdalom eleven szavával kesergett: »Maradj velem édes jó kis leányom, maradj velem, ne hagyj el engemet!« Két évvel később a házi gondokat önfeláldozóan hordozó s a hat gyermek odaadó nevelésében őt teljes lélekkel segítő szerető hitvestársát is elvesztette. Ez idő óta feledést keresve, mindinkább elmerült a hivatali, társulati, szerkesztőségi adminisztráció gépies munkájában, de tudományos búvárkodásra alig volt kedve. 1908-ban megszabadult ugyan a társulati tisztségek terhétől, de ugyanekkor őt

évre rászakadt a régi helyiségben nagy adminisztratív nehézségekkel és személyi visszavonásokkal is küzködő Országos Levéltár vezetésének minden gondja. A nyugalom első évének csendjét pedig újabb csapás megrázó híre zavarta meg. Idősebb fia, tasnádi Nagy László egyetemi magántanár, a pozsonyi egyetem anatómiai tanszékére kiszemelt, nagyraihivatott ifjú tudós a szerb harctéren — apja sok szép reményének szárnyát szegve — elesett. Nagy lelki megrázkódtatásának súlyát szinte elviselhetetlenné tette most már egyetlenné maradt András fiának háborús katonai szolgálata miatt kelt aggodalma. A csapások és aggodalom munkakedvét szinte teljesen elvették. 1900 és 1920 között csupán a Magyar Nyelv című folyóiratban jelent meg néhány kisebb nyelvészeti, nyelvtörténeti cikke. Kedves klasszikusainak — Horatius, Cicero, Tacitus, Shakespeare és Arany műveinek — olvasása, mi élte végéig egyik főszórakozása maradt, Mária és Ida leányainak szeretettel teljes gondos ápolása, Ilona leányának művészi sikerei, majd a harcvonalból sértetlenül visszatért András fia pályájának emelkedése és az egymásután érkező kis unokák szeretete végre mégis csak meghozták számára az enyhülést. Az élet utolsó lustruma újra a szorgos és fáradhatatlan kutatómunka jegyében telt el.

Akadémiánk megbízásából még a háborús években fogott hozzá az egykor Nagy Imre szerkesztésében megjelent, de a VI. kötettel az 1357. évnél megszakadt Anjoukori Okmánytár folytatólagos kiadásához. Noha a háborús viszonyok és az öregkorral mind érezhetőbbé váló mozgási nehézségek miatt régebbi másolatainak felhasználása mellett kutatását szinte kizáróan a budapesti levéltárak — az Országos Levéltár, Nemzeti Múzeum Levéltára, Egyetemi Könyvtár levél- és kéziratára — anyagára kellett korlátoznia, öt esztendő alatt három hatalmas kötetre való okleveles anyagot hordott össze, rendezett sajtó alá s a negyedik anyagának összegyűjtését is megkezdte. Kinyomatásra azonban a gazdasági viszonyok rosszrafordulta miatt csak a VII. kötet kerülhetett 1920-ban. A VIII. és IX. kötet ma is az Akadémia Történelmi Bizottságának irattárában vár kiadásra.

A szakfolyóiratokban 1870 és 1920 közt megjelent történelmi, régészeti, nyelvészeti cikkek és tanulmányok nemcsak a feldolgozott tárgy beható vizsgálatáról, hanem széleskörű és sokoldalú képzettségről, a történelemben való teljes elmélyedésről tanuskodnak. Alapos tudása és fejlett ízlése hivatása magaslatán álló szerkesztővé avatták Nagy Gyulát. Fél százados munkásságának központjában mégis a középkori oklevelek hosszú sorozatát közkézre adó, mintaszerű forráskiadásai állnak.

Nagy Gyula néhány évvel fiatalabb kortársaival — Károlyi Árpáddal és Fejérpataky Lászlóval — együtt a hetvenes években nyugaton már általánossá vált kritikai forrásközlés módszerének volt hazánkban hivatott előharcosa. A korábbi felületes és szabados szövegközlésekkel és az ennek visszahatásaként divatbajött teljesen betűhív publikációkkal szemben az új módszer hívei a kútfőket a forrásszövegek értelmének »helyreállításával«, a szöveg »következetes rendbeszedésével«, a középkori oklevélírók szubjektív szeszélyének tulajdonított írásbeli és interpunkciós »következetlenségeknek« rendszeres kiküszöbölésével, a hiányok kritikai kiegészítésével és teljes kritikai apparátussal, alaki és tárgyi magyarázatokkal, kimerítő mutatókkal felszerelve adták ki. Nagy Gyula szavai szerint: a kiadásra kritikai elvek, tárgyi szempontok szerint kiválasztott »okleveleket minden csonkítás nélkül«, tehát az oklevéltan és jogtörténet szempontjából fontos formuláris részekkel együtt közölték; »legfőbb törekvésük a hibátlan olvasás s a pontos másolás és hűség az eredeti szöveg rekonstrukciójában, de csak addig, ameddig az értelmes publikáció követelményei megengedik. A pontozást (interpunctio), minden tekintet nélkül a régi oklevélíróknak e részben már eléggé kitapasztalt következtelen szeszélyeire és szabálytalan önkényességére, ott alkalmazták, ahol a helyes értelem és a mondatok szerkesztése megkívánta«, eltérve azonban »a német diplomatikusok merev reguláitól«, melyek a mondatani értelem helyett az okleveles formulák alaki szempontjainak szereztek érvényt. Emellett az olvasás és megértés

megkönnyítése végett a hosszabb oklevélszövegeket az értelem szerint szakaszokra is tagolták.

A forrásközlésnek ez a módja — a forrásszövegekkel felületesen, önkényesen és szabadosan operáló s nálunk még a mult század nyolcvanas éveiben sem divatjukat mult régi szövegeközlésekkel szemben — igen nagy metodikai haladás jelölője; a módszeres kritika elveinek teljes és következetes érvényesítésével volt egyértelmű. A század hatvanas éve óta Kubinyi, Knauz és más oklevélkiadók által éppen a régi felületes közlések reakciójaképpen követett s az eredetihez alaki tekintetben is pontosan ragaszkodó »betűhív« közlési móddal azonban csak az esetben kelhetett versenyre, ha biztos szemű paleográfus, módszeresen képzett diplomatikus és a legszélesebb körű ismeretekkel bíró historikus élt vele, aki emellett a középkori latin és a magyar nyelvnek is szuverén ura. Nagy Gyula teljes mértékben rendelkezvén mindezekkel a kvalitásokkal s — a forráskiadással csak mellékesen foglalkozó Károlyival és Fejérpatakyval szemben — élte végéig főhivatását látván a publikációban, szükségképen lett az új irány vezérharcosává. Teljes filológiai akribiával, szigorú diplomatikai és paleográfiai kritikával megállapított szövegei, a tiszta magyarsággal írt, rövid, szabatos és kifejező regeszták, a széleskörű tudásról és komoly történeti érzékről tanuskodó kritikai és tárgyi jegyzetek, a pontos mutatók — Fejérpataky László negyven év előtt írt birálatának szavaival élve — »minden hasonló természetű kiadvány fölé emelik Nagy Gyula oklevéltárait«. Ugyanez a pontosság, szabatosság és megbízhatóság jellemzi az új Corpus Juris számára készült középkori törvényfordításait is, melyek értékét — néhány a korabeli történeti ismeretek fogyatékoságán alapuló apróbb tévedésről nem szólva — nem kisebbítik az efféle fordításokban másoknál oly gyakori tárgyi botlások. A történeti források megértéséhez és értelmes közléséhez szükséges tudós kvalitások teljessége a kritikai szövegeközlés iskolapéldáivá avatták Nagy Gyula forráskiadványait s a magyar történeti forráskiadás új irányt szabó, új módszert meghonosító, iskola-alapító mesterévé kiadójukat. Tasnádi

Nagy Gyula nem kapkodott a tudomány vezető egyéniségeinek kijáró babér után, nem foglalkozott nagy történeti problémák kibogozásával. Életét a kutatás és forrásközlés csupán szakkörökben méltányolt hálátlan feladatának szentelte. De a hivatásául választott szűkebb körben tökéletes és maradandó értékű munkát végzett: híven közölt kútfők ezreivel, szép törvényfordításokkal, középkori történetünk sok becses emlékével ajándékozta meg a magyar történettudományt s metodikai tekintetben irányt szabott az utána következő nemzedékek publikáló munkásságának. Ha élete munkája s annak látható eredményei tán színtelennek tűnnek is fel a magyar történet élettel teli színes mezőin járkáló, nagy és nehéz problémákat fejtegető tudósok munkája és eredményei mellett, szerepe a magyar történettudomány történetében mégis jelentős, a forráskutatás és forráskiadás történetében pedig egyenesen korjelölő volt.

*

Tasnády Nagy Gyula a magyar történet két korszakának határmesgyéjén, a szabadságharc évében született. Ő maga, egyénisége és munkássága megszemélyesítője volt a két korszakot egybefűző átmeneti kornak. Külső megjelenésében, ruházatában, a társas érintkezésben, erkölcsiében és érzéseiben a táblabíróvilág, a régi Magyarország fia; tudományos felfogásában, törekvéseiben, munkásságában a tudományos haladás harcosa, az új Magyarország előhaladásának buzgó építő munkása volt. Hivatalnok léteére is igazi konzervatív magyar úr, e fogalom legnemesebb, régi mivoltában; gazdálkodó nemes úrként is vérbeli tudós e szó legmodernebb nyugateurópai értelmében. Egyéniségének ez a sajátos kettőssége harmonikus egységbe olvadt. A másokon bizarr különködésnek tetsző magyar ruha, filigrán csizmája, multat felidéző régies modora, sok kérdésben — így a magyar helyesírás kérdésében itt az Akadémián nyíltan kifejezett — merev konzervativizmusa, rajongó hagyománytisztelete szép összhangban értek meg a tudományos haladás utáni vágyával, a tudományos módszer legmodernebb eszközeinek mesteri kezelésével s a fia-

talabb nemzedék neki újszerű, sőt tőle idegen törekvéseinek és felfogásának bölcs és elnéző szemléletével. Fiatal szaktársaival szemben a bölcs megértés és elnéző jóindulat álláspontjára helyezkedett s mint a Századok szerkesztője, örömmel karolta fel őket. Jóindulatában magamnak is volt részem tudományos pályám kezdetén s azt hiszem nem véték az ízlés ellen, ha megemlékezésem végéhez érve, hálámnak kifejezést adandó s a Nagy Gyuláról rajzolt kép teljessége kedvéért felelevenítem ez élményeket. Hiszen e képhez éppen személyes élményeim tükrében tünnek elém a legszebb és legkifejezőbb vonások.

Huszonhárom év előtt, mint kezdő kutató kerestem fel első ízben tasnádi Nagy Gyulát, a Századok akkori szerkesztőjét, ki hozzá beküldött első tanulmányomról kívánt velem beszélni. Üzenetéből tudtam, hogy komoly kifogásai nincsenek, de mégis változtatásokat kíván s ez a tudat nagy aggodalommal töltött el. A húszévesek ösztönszerű bizalmatlanságával félttem, hogy felfogásom megmáskísítását fogja kívánni s tartottam az öregeknél, beérkezetteknél nem egyszer tapasztalt leereszkedő vállveregetéstől is. Aggodalmaim azonban alaptalanoknak bizonyultak. A magyarruhás szép öreg úr tartózkodó komolysággal, de szíves közvetlenséggel, vállveregető leereszkedés helyett jóindulatú elismeréssel fogadott. Több kisebb stiláris változtatást kívánt, mert a magyar nyelv tisztaságát féltő szelleme nem tűrhette, hogy lapjában pongyolaságok és magyartalanságok lássanak napvilágot. A javításokhoz örömezt hozzájárultam s oktatásait máig sem tudtam elfeledni. De nem feledhetem azt a finom és tapintatos modort sem, ahogy észrevétlenül áttért a dolgozat tárgyi bírálatára s a maga kutatási körétől oly távoleső területen is széleskörű ismeretet, komoly tudást eláruló megjegyzéseivel rávezetett a hibákra, hiányokra s reábrított tanulmányom önkéntes átdolgozására. Éppen elkészültem az átdolgozással, mikor híre jött, hogy Nagy Gyula megváltik tisztétől s már a szerkesztésében megjelenő utolsó számot is nyomdába vitték. Sietve vittem vissza a kéziratot s nagyon elkedvetlenedtem, mikor asztalán tördelt korrekció-íveket pillantottam meg s az első

íven legtekintélyesebb tudósaink egyikének cikkét láttam kiszedve. »No öcsém, jó hogy elhozta« — riasztott fel gondolataimból az öreg úr —, »ezt csak azért szedtettem ki, hogy ha el találna késni, a lap mégis idejében megjelenhessék«. Azzal félretette a nagy tudós cikkét és nyomdába küldte a kezdő első kisérletét.

Az első találkozásokról zárkózott, de egyeneslelkű, kevészavú, de nemes érzésű, régies megjelenésű, de kifogástalanul finom modorú magyar úr, felfogásában konzervatív, de eszközeiben modern, kis körben dolgozó, de széles keretekben is biztos ítéletű tudós képét vittem magammal. S ez a kép később, sűrűbb találkozásaink során sem változott, csak kiegészült. Élete utolsó éveiben, mikor az Egyetemi Könyvtárban, majd a Nemzeti Múzeumban kutatóként be-bejött egy-egy negyedórásckára szobámba beszélgetni, mikor az akadémiai és társulati ülésekről hazafelé útitársul hívott s mikor halála előtt íróasztala titkait feltárva, gondjaimra bízta tudományos jegyzeteit és készülő műve kéziratát, megnyílt előttem a szemérmességig zárkózott lelkének minden szépsége. Beszélt tudományról, irodalomról, politikáról, beszélt ifjúkoráról és kortársairól, beszélt nagyritkán, de annál nagyobb melegséggel gyermekeiről is, kiknek egyikéhez — tudta — ifjúkori benső barátság fűz. E beszélgetések során ismertem fel, hogy lelke mily meleg és mély érzésekkel, mennyi szeretettel, türelemmel és megbocsátással, mennyi mély értelemmel és bölcseséggel van tele. E beszélgetések tárták fel előttem harmonikus egyéniségének minden titkát. Ezek győztek meg arról, amit itt ma elmondottam, hogy Nagy Gyula csendes tudományos munkássága mögött a mi szürke tudós világunknak, a most letűnőben levő historikus nemzedéknek egyik legnemesebb, minden tiszteletre méltó egyénisége rejtőzött.

Emlékét idézve, méltán elmondhatjuk: nem élt hiába!





